

Ірина ВЕРХОВЦЕВА

Церковно-освітня діяльність в українському Подунав'ї наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Досліджується роль Православної церкви в розвитку освіти в Українському Подунав'ї. Автор вважає, що церковно-освітня діяльність на цих теренах сприяла модернізації краю, збереженню етнокультурних традицій, формуванню регіональної ідентичності місцевих колоністів.

Ключові слова: Православна церква, початкова освіта, парафіяльні школи, регіональна ідентичність.

Розвиток регіональних студій сприяє суспільній активізації мешканців областей нашої країни та піднесенню національної свідомості українців загалом. Одним з питань, що посилено досліджується сучасними науковцями, є церковно-освітня діяльність в українських регіонах¹. Особливого звучання ця проблема набуває в контексті дослідження модернізаційних процесів другої половини ХІХ – початку ХХ ст., оскільки Православна церква в той період була найближчою до простого народу суспільною інституцією користувалася його довірою. Опікуючись душами своєї пастви, Церква проводила не лише активну місіонерську, а й просвітню діяльність, маючи потужні канали впливу на місцеве населення. Найболючіші питання суспільного розвитку, моральність народу постійно перебували в колі її пастирської уваги². Одним із найбільш актуальних серед них була ліквідація неписьменності населення, яка наприкінці ХІХ ст. стала необхідною умовою суспільного й загалом культурного поступу, «важливим елементом процесу модернізації» країни³.

До регіонів, де справа освіти в той час набула особливої суспільної значущості, належить Українське Подунав'я (сучасні дев'ять південно-західних районів Одещини), яке в історичній літературі також фігурує під назвами «Буджак», «Південна Бессарабія». Його географічне розташування в дунай-дністровському пониззі, Північно-Західному Причорномор'ї великою мірою обумовило найхарактерніші риси історичного розвитку: як складової християнської ойкумени початку нашої ери, як контактної зони між

світом християнських і мусульманських народів у середньовіччі, як області активних геополітичних протистоянь між євразійськими імперіями в модерну добу. Тільки в XIX ст. Подунав'я чотири рази змінювало державну належність. 1878 року в результаті перемоги Росії у війні з Туреччиною, воно на 40 років потрапило до складу Російської імперії, ставши однією з її околиць, яка, втім, мала велике геополітичне значення для держави, оскільки звідси відкривалися шляхи на Балкани, у Південне Причорномор'я, на Близький Схід. Російська влада всіляко сприяла колонізації краю втікачами з Балкан та інших причорноморських і середземноморських земель, надаючи перевагу саме колоністам-християнам. Серед тих, хто активно заселяв Подунав'я в XIX ст., були українці, росіяни, греки, болгары, албанці (християнізована гілка), вірмени, серби, гагаузи. Ця змаргіналізована маса складалась із представників різних етнічних культур та соціальних груп. Тут, у Подунав'ї, вони знайшли нову батьківщину. Розбудова суспільного життя за таких обставин потребувала пошуку спільних культурних констант. Однією з них стало православ'я, а церковна діяльність у регіоні, відповідно, - тим інтегрувальним чинником, що сприяв перетворенню колишніх переселенців з усіх усюд на «братів і сестер», гальмуючи руйнівні процеси етнічного протистояння⁴.

Фрагментарно освітня роль Церкви в Подунав'ї описана в окремих розвідках учених Ізмаїльського державного гуманітарного університету⁵ та місцевих краєзнавців⁶. Дехто з них вважає її реакційною⁷ - одностайної думки в цьому питанні немає. Не ставлячи за мету всебічне висвітлення проблеми, спробуємо визначити принципові позиції, виходячи з яких слід оцінювати освітню працю Православної церкви в регіоні, та довести, що вона сприяла модернізації краю й формуванню регіонального соціуму. Об'єктом нашої уваги є церковна діяльність у Подунав'ї, відповідно предметом – заходи Церкви у запровадженні тут початкової освіти в кінці XIX – на початку XX ст. Джерельну базу дослідження становлять тогочасні нормативні документи, що регламентували активність Церкви у сфері освіти⁸, публікації церковної періодики (зокрема, часопису «Кишиневские епархиальные ведомости») та масив архівних матеріалів, що міститься у фондах Комунальної установи «Ізмаїльський архів» - 47-му («Акерманська повітова земська управа»), 781-му («Комунальное управление Измаильского уезда»), 784-му («Акерманское уездное отделение епархиального училищного

сонета»), 785-му («Измаильское уездное отделение епархиального училищного сонета»).

Із входженням у 1878 р. до складу Росії Подунав'я стає частиною епархії Руського патріархату. Православна церква в той період перебувала під опікою уряду й мала в регіоні статус офіційної конфесії. У своїй діяльності на цих теренах вона спиралася на потужну християнську традицію. Влада розглядала Церкву як силу, здатну сприяти втіленню в життя геополітичних планів держави Романових, зокрема об'єднанню під егідою Росії слов'янських народів Півдня Європи та просуненню православної імперії в Південне Причорномор'я (йдеться про реалізацію т. зв. грецького проекту Катерини II, тобто про розширення російських кордонів за рахунок Туреччини та створення під зверхністю династії Романових «нової Візантійської імперії»). Такі наміри російського уряду, безумовно, передбачали і християнізацію населення Південно-Західного Причорномор'я та зміцнення позицій місцевих структур Православної церкви. Звісно, що за таких умов її роль у соціокультурному, в т. ч. й освітньому, житті Українського Подунав'я зростала⁹.

На край поширюється тогочасна загальноросійська освітня система. З XVIII ст. однією з нижчих її ланок були церковно-парафіяльні школи. Засновувалися вони з ініціативи парафіяльного духовенства за власні (не державні) кошти, а розміщались у церковних приміщеннях чи будинках причту. До 1880-х рр. відвідування більшості цих шкіл було безплатним. Головним завданням таких навчальних закладів уважалося християнське просвітництво й виховання в селянських дітей релігійної моральності. На початку 1880-х рр. у країні, фактично, було проведено освітню реформу. Вона (як і наступні інновації влади в цій сфері 1880-1890-х рр., що стали реакцією правлячих кіл на посилення прозахідного лібералізму у суспільному житті й царевбивство 1881 р.) виявилася насправді своєрідною контр реформою. Всупереч прогресивним тенденціям попередньої епохи (за Олександра II відбулося чимало демократичних змін), обмежувалася роль громадськості й посилювався консерватизм в освітній політиці, що, по суті, вело до відродження традиціоналізму. Нові реалії розвитку цієї сфери були пов'язані з іменем обер-прокурора Священного Синоду К. Победоносцева, який виступав за збільшення впливу Церкви на початкову освіту. У 1884 р. світ побачили «Правила про церковно-парафіяльні

школи». Протягом другої половини 1880 – 1890-х рр. мережа цих шкіл у країні значно розширилася, вони отримали більше джерел фінансування, усіяку підтримку влади та контроль з боку Синоду Російської православної церкви. 1891 року до числа навчальних закладів духовного відомства були зараховані селянські школи грамоти незважаючи на те, що духовенство не мало до них жодного стосунку, оскільки створені вони були за почином і коштом місцевого населення. Метою діяльності парафіяльних шкіл оголошувалося поширення в народі православного вчення, християнської віри й моральності, а також основних «корисних» знань. Навчальна програма передбачала викладання закону Божого, вивчення молитов, священної історії, катехизису й богослужіння, церковного співу, читання церковної та громадської літератури, опанування початковими арифметичними діями. Загальне керівництво цими закладами покладалося на Училищну раду при Священному Синоді, на місцях його здійснювали єпархіальні училищні ради¹⁰.

Подунав'я наприкінці XIX ст. мало надзвичайно низький рівень розвитку народної освіти. Бессарабія, до якої належав цей край, тоді за рівнем письменності посідала одне з останніх місць серед 50 губерній європейської Росії. Неграмотні становили тут 82 % від усього населення, з усіх дітей шкільного віку навчалося тільки 20 %¹¹. Тому функціонування парафіяльних шкіл, що були покликані поширювати початкову освіту серед селянства, у краї, 90 % людності якого складали саме селяни, сприяло господарській та культурній модернізації регіону.

Перші парафіяльні школи з'явилися на цих теренах ще на початку XIX ст. До 1840 р. вони утримувалися за рахунок батьків, що не давало змоги навчатися дітям з малозабезпечених сімей. Пізніше ці заклади стали фінансуватися зі спеціального фонду, який називався «десятипроцентний Бессарабський капітал». Це дозволило розбудувати мережу початкової освіти в краї. Уряд хоча й підтримував відкриття шкіл, контролював навчальний процес, проте матеріальної допомоги не надавав¹². Усе змінилося після 1884 р.: джерела фінансування церковно-парафіяльних шкіл було розширено, відтепер на їхнє утримання виділялися кошти з державної казни, із земських, міських та громадських фондів. Важливим джерелом прибутку були також добровільні пожертви. Вони становили значні суми, що свідчить про популярність шкіл цього типу серед населення. Чималі кошти, зокрема, виділялися

земством. Наприклад, у 1915 р. Аккерманське повітове земство виділило на придбання навчальних посібників для церковно-парафіяльних шкіл 278 крб., на виплату заробітної плати вчителям - 725 крб., на заняття з дорослим населенням - 426 крб.¹³.

Поширенню освіти в Подунав'ї наприкінці XIX ст. великий імпульс дав бурхливий розвиток господарства в регіоні, передусім - аграрного. У 1879-1883 рр. тільки в Ізмаїлі та його передмістях (посадах) Бросці, Ларжанці, Копаній Балці, Саф'янах відкривається 10 парафіяльних шкіл (6 з них - в Ізмаїлі). Усі вони були однокласними, з чотирирічним терміном навчання (винятком став Олександрівський навчальний заклад, де освіту здобували 5 років). 1904 року в Придунайському краї налічувалося 108 церковно-парафіяльних шкіл, у яких навчалося 5,7 тис. учнів. До 1914 р. загальна кількість цих закладів збільшилася вдвічі (в Ізмаїлі їх було 8)¹⁴.

Діяльність церковно-парафіяльних шкіл регулювалася спеціально розробленим статутом. Право на навчання мали всі діти шкільного віку. Крім парафіяльних шкіл у селах та містах, шкіл грамоти для селян, окремий різновид закладів цього типу в Подунав'ї становили жіночі церковно-парафіяльні училища в місцевих поселеннях колоністів - Павлівське, Татарбунарське, Волонтирівське, Плахтеївське, Камчикське, Шабське та інші¹⁵. До цих училищ приймали дівчат лише з духовного стану, метою навчання було «виховання дівчиць відповідно до правил благочестя за вченням Православної церкви», щоб згодом вихованки могли «благотворно» впливати на оточення суворою моральністю життя й належним виконанням сімейних обов'язків. Упродовж шести років юнки вивчали в повному обсязі закон Божий, педагогіку, російську та церковнослов'янську мови, словесність і літературу, російську й всесвітню історію, географію, математику, фізику, основи медицини, природничі науки. До того ж учениці, як майбутні господині, опановували ведення домашнього господарства, рукоділля, а також музику, малювання, іноземні мови¹⁶.

У 1910-ті рр. в краї формується мережа бібліотек при церковно-парафіяльних школах. Їхнім створенням і комплектуванням займалася видавнича комісія училищної ради при єпархії. При цій раді був організований спеціальний Книжковий склад. Для позакласного читання в бібліотеки постачалися книги релігійно-морального змісту, з медицини й гігієни, церковної та громадянської історії, з сільськогосподарської тематики, також видання художньої літератури.

Православне духовенство Подунав'я, на відміну від інших регіонів імперії, де воно фактично було усунуте від участі в процесі навчання, активно впливає на стан освіти в краї. У школах болгарських, німецьких, гагаузьких колоністів влада навіть надає йому змогу викладати деякі предмети рідними мовами¹⁷. Використання під час занять церковнослов'янської мови, однаково зрозумілої українським, російським, болгарським дітям, родини яких представляли найчисельніші етнічні громади краю, сприяло згуртуванню народів Подунав'я, формуванню регіонального соціуму, регіональної культури.

Церковно-парафіяльні школи та училища у Подунайському краю другої половини XIX – початку XX ст., безумовно, відіграли значну роль у розвитку народної освіти регіону, його культурному й духовному житті загалом. Неможливо переоцінити, на наш погляд, значення морально-виховної складової цієї діяльності, адже в етнічно строкатому за складом населення краї саме виховання підростаючого покоління в дусі християнських моральних настанов вело до стабілізації місцевого суспільного життя. Опікуючись дітьми, наставники шкіл прищеплювали своїм вихованцям не тільки віру в Бога й вірність християнській Церкві, любов до ближнього, шанобливе ставлення до старших, а й толерантність щодо репрезентантів інших культур, старанність у виконанні будь-якої справи, самодисципліну. Церковно-освітня діяльність виступала охоронцем етнокультурних традицій багатьох народів краю, для яких християнство було культуруотворюючою релігією, сприяла піднесенню етнічної самосвідомості місцевих мешканців та усвідомленню ними спільної долі у складі регіонального соціуму й однієї держави, спільної колективної пам'яті.

Очевидно, що для ідеалізації освітньої активності Церкви в Подунав'ї підстав немає. Серед її основних недоліків - низька ефективність навчання у церковно-парафіяльних школах, що не відповідало завданням господарської та суспільної модернізації регіону кінця XIX - початку XX ст. Натомість для соціокультурного розвитку Подунав'я ця діяльність мала, на нашу думку, непересічне значення: завдяки освітній праці Церкви представники різних етносів, що колонізували ці терени, стали земляками, тобто тими, хто живе на одній землі й творить спільне життя. Саме це склало фундамент для подальшої господарської й культурної розбудови регіону в XX ст., формування регіональної ідентичності місцевої людності та конструювання в майбутньому національної ідентичності.

- ¹ Білецький О. Розвиток приватної початкової освіти у Катеринославській губернії (друга половина XIX – поч. XX ст.) // Рідна школа. – 2004. - Березень. – С. 10–16; Клименко М. М. Церковно-приходские школы Херсонской губернии в начале XX в. // Православная Таврия. – 2001. - № 1 (32); Мінц М. О. Церковні школи Херсонської губернії у XIX – на початку XX ст. // Південний архів. – 2006. - Вип. 21. – 2006. – С. 145-152; Федорчук О. Церковно-приходські школи Миколаєва в кінці XIX – на початку XX ст. // Наукові праці. Історичні науки. – Миколаїв, 2002. - Вип. 4. - Т. 17. – С. 88-91.
- ² Симора В. А. Церковно-приходские школы как феномен духовно-нравственного образования детей в Российской империи в конце XIX - начале XX века // Вестник Тверского государственного университета. Серия: Педагогика и психология. - 2009 / [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://elibrary.ru/item.asp?id=12977544>; Крутицкая Е. Церковно-приходские школы России в конце XIX - начале XX вв.: Дис. ... канд. ист. наук. - М., 2004 / [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/65107.html>; Верховцева І. Г. Земства і церква на початку XX ст. // Церковная история и культура в возрождении Придунавья. Материалы краеведческой науч.-практ. конф. (октябрь 2002 г.). – Измаил, 2002. – С. 9-13.
- ³ Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія: Виникнення. Історія. Розпад. – Львів: Вид-во Українського католицького університету, 2005. – С. 240-241.
- ⁴ Верховцева І. Г. Православ'я в історичних долях Південної Бессарабії // Філософія. Культура. Життя: Міжвузівський зб. наук. праць. - Дніпропетровськ, 2007. - Спец. вип.: Матеріали IV всеукраїнських філософсько-богословських читань «Православ'я у світовій культурі» (Дніпропетровськ, 2006). – С. 74-77.
- ⁵ Тадіан В. Державна політика у справах розвитку освіти в Бессарабії кінця XIX – початку XX ст. // Перспективи: Наук. журнал. – Одеса, 1998. - № 3-4. – С. 117–121.
- ⁶ Нудненко А.М. Церковно – приходские школы и училища в Придунавье во второй половине XIX – начале XX в. // Церковная история и культура в возрождении Придунавья. – Измаил, 2002. – С. 55 – 58.
- ⁷ Тадіан В. Державна політика у справах розвитку освіти в Бессарабії кінця XIX – початку XX ст. // Перспективи: Науковий журнал. – Одеса, 1998. - № 3 - 4. – С. 119.
- ⁸ Правила о церковно-приходских школах (1884 г.) // Хрестоматия по истории педагогики: Под ред. С.А.Каменева, сост. Н.А. Желваков. – М., 1936 г. / [Электронный ресурс] : Режим доступа: <http://www.detskiysad.ru/raznlit/istped008.html>
- ⁹ Верховцева І.Г. Православ'я в історичних долях Південної Бессарабії // Філософія. Культура. Життя.: Міжвузівський збірник наукових праць: Спеціальний випуск: Матеріали IV всеукраїнських філософсько-богословських читань «Православ'я у світовій культурі» (Дніпропетровськ, 2006). – Дніпропетровськ, 2007. – С. 77.
- ¹⁰ Константинов Н. А., Струминский В. Я. Очерки по истории начального образования в России. / 2 изд. - М., 1953. - С. 37-50.
- ¹¹ КУІА. - Ф. 47. – Оп. 1. – Спр. 176. – Ар. 1.

- ¹² Гепецкий Н. Речь члена Государственной Думы от Бессарабской губернии, сказанная 23 октября по законопроекту о всеобщем обучении // Кишиневские Епархиальные ведомости. – 21 ноября 1910. – № 47. – С. 1687.
- ¹³ КУИА. - Ф. 784. – Оп. 1. – Спр. 13. - Ар. 3.
- ¹⁴ КУИА. - Ф. 785. – Оп. 1. – Спр. 20. – Ар. 1.
- ¹⁵ КУИА. - Ф. 784. – Оп. 1. – Спр. 12. – Ар. 3.
- ¹⁶ Егоров И. Отчёт о состоянии Кишинёвского Епархиального женского училища в 1915 – 1916 учебном году // Кишиневские Епархиальные ведомости. – 5 – 12 марта 1917. – № 9-10. – С. 21.
- ¹⁷ Юсипенко Я. Торжество освящения нового Аккерманского приходского училища, сооружённого в память 300-летнего царствования Дома Романових // Кишиневские Епархиальные ведомости. – № 41. – С. 1647.

SUMMARY

Irina Verkhovtseva

The orthodox church in the field of education in the Danube region in the end 19th – at the beginning 20th century

The article investigates the activity of the orthodox church in the field of primary education in the Danube region. The author considers that educational activity of the church contributed to modernization of the region, to retention of its specific ethno-cultural characteristics, to the formation of regional awareness of the representatives of the numerous ethnic cultures that colonized the region.

Key words: orthodox church, primary education, parish schools, regional awareness.